

Hans Christian Andersen

Konformitet och pluralistisk ignorans

Bland sociologins många studieobjekt finns människors föreställningar: att påvisa mönster i människors föreställningar om hur världen är beskaffad (kunskaper, trossatser, perceptioner) och att förklara hur dessa uppkommer är intressanta och relevanta frågeställningar i sig, men också viktiga steg på vägen om man vill studera andra fenomen. Detta gäller inte minst inom mitt eget specialområde, den politiska sociologin. Med utgångspunkt i en av Hans Christian Andersens mest lästa sagor, *Kejsarens nya kläder*, ska jag i detta kapitel reflektera över hur människors föreställningar ofta påverkas av andra människor i omgivningen, och över vilka problem detta ibland kan föra med sig.

Från barndomen och framåt försöker andra påtvinga oss sina föreställningar: föräldrar, vänner och lärare likaväl som statliga institutioner och medier, för att nämna några exempel. Därför kommer människor att påverka varandras föreställningar.¹ Det ska också betonas att människor i många situationer medvetet eller omedvetet låter sig påverkas för att hantera situationer där de annars inte skulle kunna navigera,² i synnerhet situationer som är nya eller ovana. Det finns

1. Peirce, Charles S. (1957). "The fixation of belief" i Peirce, *Essays in the philosophy of science*. New York: Bobbs-Merrill, s. 16.

2. Rydgren, Jens (2009). "Beliefs" i Hedström, Peter och Bearman, Peter (red.), *The Oxford Handbook of Analytical Sociology*. Oxford: Oxford University Press.

många exempel på detta i människors vardag, som när man sneglar på andra middagsgäster för att försöka klura ut vilken gaffel som ska användas till förrätten eller när man väljer restaurang efter hur många andra som redan äter där.³ Människans flockbeteende förklaras delvis av att många blir osäkra om de är ensamma om sina föreställningar och därför söker ”sociala bevis” för att föreställningarna är sanna eller riktiga. Studier av konsumtionsbeteende har ofta visat att människor är mer benägna att köpa en produkt om de tror att den är populär. Det är därför McDonald’s annonserar att de säljer miljarder av sina hamburgare.⁴ I dessa och många andra fall grundas människors föreställningar medvetet eller omedvetet på antagandet att vad de flesta andra gör sannolikt är korrekt och välgrundat. Risken är emellertid att alla imiterar varandra, samtidigt som de tror att de själva är ensamma om att vara förvirrade eller att känna tvivel.

Ibland, som i sagan *Kejsarens nya kläder*, kan människor ledas till att följa en majoritet som faktiskt inte existerar. De kan alla förledas att tro att alla andra har förstått någonting viktigt som de själva är okunniga om och avstå från att ifrågasätta konsensus av rädsla för att bli förlöjligade eller utfrysta. Detta fenomen är i socialpsykologisk litteratur känt som pluralistisk ignorans.⁵

H.C. Andersens saga är välkänd och låter sig sammanfattas på några få rader: En fåfång kejsare luras av två bedragare att ge dem uppdraget att sy de mest utsökta kläder man kan tänka sig, kläder som dessutom har egenskapen att vara osynliga för varje människa som är otillåtligt dum eller sköter sitt ämbete på ett inkompetent sätt. Kejsaren blir så småningom nyfiken på hur arbetet fortskrider och skickar sina främsta ämbetsmän för att inspektera dräkten. Först den ena och sen den andra tvingas konstatera att de inte ser vare sig tyg eller klädnad, men de vågar inte säga något på grund av risken att ertappas som dumma eller odugliga och berömmar därför arbetet

3. Granovetter, Mark (1978). ”Threshold models of collective behavior” i *American Journal of Sociology*, vol. 83, nr 6; Hedström, Peter 1998. ”Rational imitation” i Peter Hedström, Peter och Swedberg, Richard (red.), *Social mechanisms. An analytical approach to social theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

4. Neill, Daniel B. (2005). ”Cascade effects in heterogeneous populations” i *Rationality and Society*, vol. 17, nr 2, s. 192.

5. Allport, Floyd Henry (1924). *Social psychology*. New York: Houghton Mifflin.

inför både skraddarna och kejsaren. Inte heller kejsaren ser någon klädnad, men vågar inte tro sina ögon inför sina två ämbetsmäns lovprisande av klädernas elegans. Han skrudar sig i sina nya kläder inför den stora processionen och alla människorna på gator och torg utbrister att kejsarens nya kläder är fantastiska. Ingen vill avslöja sig som dum. Men så säger ett litet barn att kejsaren är naken. Det sprids viskande från öra till öra tills tillräckligt många inser att de inte är ensamma om att inte se några nya kläder, varvid viskningarna skriks ut öppet. Kejsaren får i skam slutföra sin procession. Jag ska nedan diskutera hur H.C. Andersens saga på ett pedagogiskt sätt illustrerar mekanismerna bakom pluralistisk ignorans och även visar vägen ut ur den.

Leon Festinger visade i en serie klassiska socialpsykologiska experiment,⁶ att människor är mer utsatta för social påverkan i situationer där de saknar objektiva referenspunkter för sina föreställningar. I sådana situationer ökar tendensen att jämföra sina föreställningar med omgivningens. Ju mer de egna föreställningarna harmonierar med omgivningens, desto giltigare bedöms de vara. När människor upptäcker att deras föreställningar överensstämmer med gruppmajoritetens tenderar de att bli mer säkra på att föreställningarna är riktiga och det är ovanligt att de ändrar sig. Situationer där människors föreställningar harmonierar dåligt med gruppmajoritetens, å andra sidan, tenderar att förvärra känslan av subjektiv osäkerhet. För att råda bot på detta kan människor bryta med gruppen och söka sig till ett socialt sammanhang som stämmer bättre med deras föreställningar (vilket dock i praktiken ofta är svårt att göra), försöka förmå de andra i gruppen att förändra sina föreställningar eller förändra sina egna föreställningar. För många bjuder det tredje alternativet minst motstånd.

Denna typ av gruppåverkan påvisades 1956 av Solomon Asch i en serie mycket inflytelserika experiment.⁷ Grupper av individer

6. Festinger, Leon (1950). "Informal social communication" i *Psychological Review*, vol. 57, nr 5; Festinger, Leon (1954). "A theory of social comparison processes" i *Human Relations*, vol. 7, nr 2.

7. "Studies of independence and conformity. I. A minority of one against a unanimous majority" i *Psychological Monographs*, vol. 70, nr 9.

ombads att jämföra längden på en linje med andra linjer av olika längd. Alla utom en i gruppen fick i uppdrag att göra en matchning som uppenbarligen var felaktig. När den sista oinvidiga individen i varje grupp ombads att göra sin jämförelse följde en tredjedel av dem majoritetens uppenbart felaktiga bedömning. Den största delen av dem uppgav att de följde majoriteten eftersom de saknade förtroende för sin egen bedömning och hade kommit fram till att de måste ha tagit fel. Men det var också många som uppgav att de visste att majoriteten hade fel, men ändå följde majoriteten på grund av en ovilja att avvika från gruppen. Rädsla för att tappa ansiktet är en viktig orsak till konformitet. Asch visade att det var tillräckligt med en majoritet bestående av tre personer för att få denna effekt. Men det var av avgörande betydelse att majoriteten var enhällig, annars minskade benägenheten att följa gruppen dramatiskt: från omkring en tredjedel till endast fem procent när en person avvek från gruppen genom att ge rätt svar.⁸ Ibland krävs det bara att ett litet barn höjer sin klara stämma, som i H.C. Andersens saga, för att gruppkonformiteten ska bryta samman.

Som framgår av Aschs experiment är det viktigt att skilja mellan konformitet i föreställningar och konformitet i handlingar. För att undvika negativa sanktioner, eller för att belönas ekonomiskt eller socialt, kan människor för att anpassa sig till gruppen ibland förändra hur de handlar och hålla sina avvikande föreställningar för sig själva.⁹ Festinger framhöll denna distinktion genom att skilja mellan internalisering (konformitet i både föreställningar och handlingar) och anpassning (konformitet i handlingar).¹⁰ Enligt Festinger är anpassning mer sannolikt om en person är förhindrad att lämna sin grupp eller samhälle och när det finns ett hot om social, ekonomisk eller

8. Allen, Vernon L. (1975). "Social support for nonconformity," i Berowitz, Leonard (red.), *Experimental social psychology advances*. New York: Academic; jfr Bond, Rod (2005). "Group size and conformity" i *Group Processes and Intergroup Relations*, vol. 8, nr 4.

9. Se till exempel Deutsch, Morton och Gerard, Harold B. (1955). "A study of normative and informational social influence upon individual judgement" i *Journal of Abnormal and Social Psychology*, vol. 51, nr 3.

10. Festinger, Leon (1953). "An analysis of compliant behaviour" i Sherif, Muzafer och Wilson, M.O. (red.), *Group relations at the crossroads*. New York: Harper; se även Brown, Rupert (2006). *Prejudice. Its social psychology*. Oxford: Blackwell.

fysisk bestraffning för bristande konformitet, medan internalisering är mer sannolikt om personen känner stark samhörighet med gruppen och önskar förbli medlem.

Även människor som undertrycker sina verkliga föreställningar för att anpassa sig till majoriteten, eller vad de uppfattar vara majoriteten, kan påverka andra människors föreställningar. Detta faktum är av stor betydelse för att förstå spridningsprocesser. Ett tydligt exempel är hur konflikter eskalerar. Trycket att anpassa sig till gruppen ökar i konfliktsituationer samtidigt som kostnaden för att stå vid sidan om ökar, både av rädslan att stämplas som förrädare av den egna gruppen och av risken att stå utan skydd.¹¹ Som ett resultat av detta kan personer med moderata och kompromissvilliga föreställningar undertrycka dem, vilket ger extrema eller fanatiska element oproportionerligt inflytande. Samtidigt kan andra, på grund av denna anpassningskonformitet, få intrycket att majoriteten är större än den faktiskt är, vilket ökar sannolikheten för att även de kommer att anpassa sig eller de facto förändra sina föreställningar. Och så vidare i en ond cirkel.

Detta kallas pluralistisk ignorans. I situationer präglade av pluralistisk ignorans anpassar sig människor till majoritetens handlande samtidigt som de undertrycker sina egentliga föreställningar, samtidigt som de tror att andra människors handlingar är baserade på deras verkliga föreställningar om hur världen är beskaffad. Precis som i *Kejsarens nya kläder*. Det är inte svårt att finna empiriska exempel på pluralistisk ignorans. Som Miller och McFarland hävdar kan den legalt kodifierade rassegregationen i USA:s sydstater ha bestått "långt efter att majoriteten motsatte sig dem därför att de som var mot segregation felaktigt trodde att de var i minoritet".¹² Även i dag upprätthålls segregation delvis av pluralistisk ignorans, vilket framgår av

11. Kuran, Timur (1998). "Ethnic dissimilation and its international diffusion" i Lake, David A. och Rothchild, Donald (red.), *The international spread of ethnic conflict*. Princeton: Princeton University Press.

12. Miller, Dale T. och McFarland, Cathy (1991). "When social comparison goes awry. The case of pluralistic ignorance," i Suls, Jerry och Wills, Thomas Ashby (red.), *Social comparison. Contemporary theory and research*. Hillsdale: Erlbaum, s. 305; för en välkänd studie som visar detta se O'Gorman, Hubert J. (1975). "Pluralistic ignorance and white estimates of white support for racial segregation" i *Public Opinion Quarterly*, vol. 39, nr 3.

Shelton och Richesons studie.¹³ Även om medlemmar av olika grupper skulle vilja ha mer kontakt med medlemmar av andra grupper hämmas de ofta från att ta kontakt för att de tror de andra gruppernas medlemmar inte vill ha kontakt med dem. Pluralistisk ignorans kan också förklara varför totalitära regimer kan behålla makten trots svag folklig förankring och utan att behöva använda direkt våld. I Sovjetunionen, där offentliga möten var förbjudna och människor fruktade informatörer, saknade många människor tillförlitlig information om hur många i befolkningen som var regimvänliga och hur många som stödde radikala politiska förändringar – och informationen var ännu mer knapphändig när det gällde andras beredskap att agera mot regimen.¹⁴ Eftersom få människor ville agera mot regimen om inte tillräckligt många andra var beredda att göra samma sak förhindrade pluralistisk ignorans kollektivt handlande mot regimen.¹⁵

Som antyds i det sista exemplet är kommunikation den huvudsakliga vägen ut ur pluralistisk ignorans. Men pudelns kärna när det gäller pluralistisk ignorans är att folk vanligtvis avstår från att kommunicera sina verkliga föreställningar till personer som de inte fullt ut litar på, av rädsla för negativa sanktioner. Därför är det endast under vissa omständigheter som kommunikation leder ut ur den pluralistiska ignoransen.¹⁶ Det krävs att människor har goda skäl att tro att deras föreställningar delas av andra, och även tror att de andra vet att de tror att så är fallet. Kommunikation har större chans att leda ut ur pluralistisk ignorans i situationer där människor står i nära kontakt med varandra eller vid olika typer av massevenemang, såsom demonstrationer, där man har möjlighet att observera varandras beteende samt omgivningens reaktioner. Det är ingen slump att vägen ut

13. Shelton, J. Nicole och Richeson, Jennifer A. (2005). "Intergroup contact and pluralistic ignorance" i *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 88, nr 1.

14. Kuran, Timur (1995). *Private truths, public lies. The social consequences of preference falsification*. Cambridge: Harvard University Press, s. 125; se även Coser, Lewis A. (1990). "The intellectuals in Soviet reform. On 'pluralistic ignorance' and mass communication" i *Dissent*, vol. 37, vår.

15. Jfr Granovetter 1978.

16. Chwe, Michael Suk-Young (1999). "Structure and strategy in collective action" i *American Journal of Sociology*, vol. 105, nr 1; Chwe, Michael Suk-Young (2001). *Rational ritual. Culture, coordination, and common knowledge*. Princeton: Princeton University Press.

ur den pluralistiska ignoransen i *Kejsarens nya kläder* visade sig vid ett massevenemang: hade det lilla barnet yttrat sin avvikande mening i ett mer begränsat socialt sammanhang hade effekten inte blivit lika stor.

På ett liknande sätt kan man delvis förklara tidpunkten för kommunismens fall i Sovjetunionen och östblocket: att demonstrationer i Leipzig, till exempel, inte slogs ned våldsamt lockade fler personer att demonstrera, vilket i sin tur skapade gemensamma föreställningar om att ett stort antal människor var beredda att agera mot regimen.¹⁷

17. Jfr Kuran 1995; Beissinger, Mark R. (2002). *Nationalist mobilization and the collapse of the Soviet State*. Cambridge: Cambridge University Press.